

«Я З ЗЕМЛЕЮ ЗРИСЯ – НЕ ВИРНУ...»
(Іван Огієнко та Михайло Драй-Хмара)

В автобіографії Івана Огієнка натрапляємо на такий скупий запис: “1918. Х. Прибуття до Кам’янця-Подільського частини призначених професорів і доцентів: Л.Т.Білецького, В.О.Біднова, М.Драй-Хмари” [1, с.40]. Йдеться про комплектування викладацького складу нового, фактично першого українського в молодій державі, Кам’янець-Подільського університету, який був заснований 1 липня 1918 р. наказом гетьмана Павла Скоропадського й ректором якого став І.Огієнко, що доклав чималих зусиль до створення цієї навчально-наукової установи: за словами секретарки Комісії з питань постанови університету О.Пашенко, “цей син селянина, що дитиною у ходаках здобував власну освіту, умів віддаватися до самозабуття високій справі, пожертвувавши для того не тільки собою, а й своєю родиною” [2, с.17]. Без титанічних зусиль І.Огієнка важко уявити з’яву університету: як згадує В.Приходько, ”проф. Огієнкові не день і не два прийшлося просиджувати над планами, кошторисами, не один раз прийшлося переступити пороги Гетьмана Скоропадського, поки підписані були два декрети: один про утворення Державного Українського Університету в Кам’янці, а другий – про номінацію Ректора Кам’янецького Університету” [2, с.17].

Керівник нового університету, природньо, в інтенсивному режимі займався пошуками оптимальної факультетської структури вищого навчального закладу та добором педагогічних кадрів. Тут йому стала у пригоді нещодавня (за часів Центральної Ради) посада міністра освіти УНР, який, звісно ж, знав найкращих викладачів-науковців України.

Зі згаданих вище трьох професорів і доцентів нас цікавить тут останній – Михайло Панасович Драй-Хмара. Чим, якими своїми якостями та здобутками привернув він увагу І.Огієнка? Спробуємо дати відповідь на це запитання.

М.Драй-Хмара народився на Полтавщині (нині це Чорнобаївський район Черкаської області) в заможній селянській сім’ї, яка мала давні козацькі традиції [11, с.78], у 1889 р., тобто був на сім літ молодший за І.Огієнка, початкову школу закінчив у містечку Золотоноша¹, далі були гімназія в Черкасах та колегія Павла Галагана в Києві, яка дала Михайлові прекрасні знання, перш за все в гуманітарній сфері – зокрема, в галузі світової літератури та іноземних мов [3, с.94-95]. До речі, разом із Драй-Хмарою в колегії навчався П.Филипович – людина, доля якої і в подальшому була переплетена з долею Михайла. Та й І.Огієнко мав контакти з цією колегією: він зійшовся з викладачем навчального закладу Андрієм Короваєм [2, с.10].

Тут починаються моменти перебігу життя М.Драй-Хмари, які схожі на факти біографії І.Огієнка й перетинаються з ними. Саме в колегії Михайло відчув подих поетичної музи й почав віршувати по-російському, пізніше перейшовши на українську мову (те ж саме було – звісно, трохи раніше – з І.Огієнком у Брусилівській школі та в Київській військовій школі лікарських помічників). Після колегії П.Галагана, 1910 року, М.Драй-Хмара стає студентом історико-філологічного факультету Київського університету, який роком раніше закінчив І.Огієнко. Михайло опинився під науковим керівництвом професора-академіка Володимира Перетца – улюбленого вчителя й покровителя І.Огієнка [18, с.216], став разом із І.Огієнком учасником постійно діючого семінару молодих філологів – студентів різних курсів і викладачів [22, с.30; 6]; ще на другому курсі М.Драй-Хмара 1912 року опублікував наукову працю “Інтер-

¹ Хоча М.Драй-Хмара у спогадах і називав Золотоношу “брудною”, але автор цієї розвідки не може втриматися від приємної спокуси повідомити, що й він здобув освіту (середню) в цьому благословенному населеному пункті.

медии 1-й половини XVIII в. в рукописи собрания Тихонова Петербургской Публичной библиотеки”; І.Огієнко, який за рік до цього, в 1911 р., став професорським стипендіатом університету Святого Володимира за допомогою С.Єфремова та В.Перетца [2, с.13], не міг не знати про цю подію в межах спільного семінару – скоріше за все, він і особисто спілкувався з талановитим студентом, тим паче що й магістерська праця І.Огієнка теж була присвячена давньоукраїнському авторові – Йоаникію Галятовському. Маючи завдання університету та Слов’янського товариства, М.Драй-Хмара відвідує 1913 року закордонні архіви та книгосховища Львова, Загреба, Белграда, Будапешта й Бухареста, що остаточно формує його як науковця-славіста й дає можливість написати дослідження, присвячене хорватському письменникові XVII ст. А.Качічу-Міошичу, а 1915 року, по закінченні університету, він залишається при кафедрі слов’янознавства, працює, як це було трохи раніше з І.Огієнком, у званні професорського стипендіата, має наукові відрядження до Петербурга, де налагоджує контакти з такими провідними філологами Російської імперії, як О.Шахматов, І.Бодуен де Куртене, П.Лавров [3, с.95]; це також становить певну паралель до наукової біографії І.Огієнка, який теж працював у тодішніх центрах україністики в Петербурзі та Москві, теж співпрацював із академіком О.Шахматовим [2, с.13].

Усе це ще раз переконує в тому, що скоріше за все І.Огієнко та М.Драй-Хмара були особисто знайомі в період їхнього перебування та співпраці в Київському університеті, що близькість їхніх історико-філологічних наукових (очевидно, й поетичних) інтересів стимулювала ці контакти протягом 1912-1917 років.

Тож не дивно, що ректором Кам’янець-Подільського університету Іваном Івановичем Огієнком був запрошений на посаду приват-доцента його науковий одноступінь і співник по alma mater – Київському університету – Михайло Панасович Драй-Хмара, який читав у Кам’янці протягом 1918-1922 рр. лекції з поезики та слов’янознавства. [4, с.211]; в університетському видавництві вийшла друком його науково-освітня праця “Слов’янознавство” [15, с.73]. “Враховуючи реалії Української революції, культурно-освітню політику гетьманського уряду і Директорії, здійснювані українізаційні заходи, М.Драй-Хмара вводить в свій курс українознавчий аспект, якого ми не бачили у дореволюційних київських славістів з їх іноді відверто шовіністичними поглядами по відношенню до української мови, культури тощо” [19, с.265-266]. М.Драй-Хмара у червні 1919 р. був залучений до безплатного читання в Кам’янці-Подільському науково-популярних лекцій про слов’янознавство, про відродження української нації [16, с.71]. Є свідчення і про те, що М.Драй-Хмара, як перекладач-поліглот, надавав майбутньому митрополитові Іларіону цінну допомогу в Комісії для українського перекладу Біблії та богослужбових книг [2, с.18; 14, с.229], тим паче що І.Огієнко прийняв на себе ще й посаду міністра ісповідань. Крім того, важливим є й те, що в університеті, враховуючи чималий відсоток польського населення Поділля, вперше на території колишньої російської імперії було зусиллями ректора відкрито кафедру полоністики [1, с.48-49], і курс історії польської мови було доручено читати також М.Драй-Хмарі [3, с.95].

При Кам’янець-Подільському університеті видавалися студентські журнали “Нова думка” та “Буяння”, і молодий професор не тільки став редактором історико-філологічної серії [15, с.72], а й надрукував у них кілька своїх поезій і перекладів [13, с.22; 14, с.291-292]. Саме написані в Кам’янці вірші (їх понад тридцять) склали єдину прижиттєву збірку М.Драй-Хмари “Проростань”, видану пізніше, 1926 року [20, с.202]. Очевидно, схильний до віршування ректор І.Огієнко і з цього приводу мав неформальні бесіди та поетичні читання з М.Драй-Хмарою.

Надалі життєві шляхи І.Огієнка та М.Драй-Хмари вже не перетиналися, однак були багато в чому схожими. Професорові Огієнку судилося довге – більш ніж 50-річне – перебування в еміграції й кочування з місця на місце, педагогові й поетові Драй-Хмарі – коротке (бо залишився в радянській Україні й попав під сталінську м’ясорубку) життя загальним виміром у

півстоліття. Обоє бідували; І.Огієнко 1921 року зізнавався: "... на руках маю хору жінку і троє дрібних дітей, тому коштів хватає лише на те, аби не померти буквально з голоду" [2, с.27], а М.Драй-Хмара на початку 30-х років, під час відомого голодомору, "скаржився друзям, що не може заробити навіть на картоплю й молоко для сім'ї" [3, с.96], бо перед цим був звільнений з усіх посад, а невдовзі (у лютому 1933 р.) й заарештований (і показово, що на допитах "контрреволюційне" ім'я М.Драй-Хмари було безпосередньо пов'язано з ім'ям І.Огієнка [18, с.206]. Та й як було більшовицьким можновладцям не ув'язнити інтелектуала, який ще 1924 року записав у щоденнику про П.Тичину: «Тепер, здається, для всіх ясно, що фанфари революції заглушили його "кларнети"» [17, с.26]. Обоє, коли була можливість, продовжували займатися викладацькою діяльністю у вищій школі. Приблизно в один і той же період 1923-1929 років І.Огієнко працює (під постійним дамокловим мечем звільнень через свою проукраїнську позицію) у Львівській учительській семінарії, у Варшавському університеті, викладаючи мовознавчі дисципліни, а М.Драй-Хмара очолює кафедру українознавства в Київському медичному інституті та водночас аналогічну кафедру в сільськогосподарському інституті й кафедру загального мовознавства в Польському педагогічному інституті, є професором слов'янського відділу в Українському інституті лінгвістичної освіти, членом історико-літературного товариства при Всеукраїнській академії наук, позаштатним науковим співробітником в академічному Науково-дослідному інституті мовознавства, спільно з А.Кримським редагує збірник Комісії для дослідження історії української наукової мови (він свідомо брав на себе титанічні обов'язки, бо передбачав, що період "українізації" в радянській Україні має ось-ось закінчитися, тож треба зробити якомога більше). 1926 року виходить у світ ґрунтовна монографія М.Драй-Хмари "Леся Українка, життя й творчість" (і коли у праці "Історія української літературної мови" 1949 року І.Огієнко характеризуватиме мовно-стилістичні особливості творчості Лесі, він, мабуть, вдячно згадає про дослідження свого київсько-кам'янецького колеги з цього приводу). За оцінкою Михайла Наєнка, монографія М.Драй-Хмари "була не тільки найвагомимим на той час науковим словом про поетесу, а й мала свою яскраво виражену естетичну й компаративістську специфіку... М.Драй-Хмара поставив завдання з'ясувати природу естетичного обличчя авторки "Лісової пісні". Водночас не оминав і питань зв'язку естетики поетеси з модерними стихіями в інших слов'янських і неслов'янських літературах" [10, с.176].

І М.Драй-Хмара, і І.Огієнко після свого розлучення в Кам'янці-Подільському продовжували поетичну творчість. Вважається, що в Іванові Огієнку переважав науковець і богослов над поетом, а в Михайлові Драй-Хмарі – поет над науковцем. А між тим фантазмагорична радянська дійсність призвела до того, що Драй-Хмарі майже не довелося посправжньому розкритися як поетові: він зміг видати за життя лише одну збірку віршів "Проростень" та збірку своїх українських перекладів поезій видатного білоруського поета М.Богдановича "Вінок" (обидві – 1926 року). Далі відбулося типове для сталінської "інтернаціоналістичної демократії": партія, "розум, честь і сумління" епохи, почала демонструвати, що тільки вона знає, як треба творити поезію, тільки вона розуміє, чи потрібні пролетарським масам сонет або ямб... Оскільки на той час М.Драй-Хмара став одним із яскравих представників неокласицизму в українській поезії, одностороннім і товаришем досить вузької когорти неокласиків – М.Рильського, М.Зерова, П.Филиповича та Ю.Клена (Бургардта), а над цими поетами вже нависали хмари "ворогів народу", то допильнувачі стерильності радянської літератури дуже зраділи, коли 1928 року в збірнику "Літературний ярмарок" М.Драй-Хмара опублікував прекрасний сонет "Лебеді", до того ж із преамбулою "Присвячую своїм товаришам", де тонко й водночас метафорично схарактеризував неокласиків у тодішній задушливій атмосфері як водночас і впокорених зовнішньо ("давно приборкані, і влітку, й восени то плюскоталися, то плавали вони"), і не приборканих духовно горделивих птахів:

*О гроно п'ятірне нездоланих співців,
крізь бурю й сніг гримить твій переможний спів,*

*що розбиває лід одчаю і зневіри.
Держайте, лебеді: з неволі, з небуття
веде вас у світи ясне сузір'я Ліри,
де пінить океан кипучого життя.*

Дарма трохи пізніше поет, аби відвести від друзів і від себе удар, намагався доводити, що цей сонет – це просто ремінісценція, нав'яна сонетом француза С. Маллярме; його переслідувачі побачили в рядку “крізь бурю й сніг гримить твій переможний спів” пряму вказівку на збірку поезій М.Рильського “Крізь бурю й сніг”, та й “троно п'ятірне” було недвозначною кількісною характеристикою групи неокласиків, чого в Маллярме, звісно, не було [5, с.507-512; 7, с.119]. Після цього поетові було перекрито кисень, яким для письменника є можливість друкуватися, а надруковане було вилучене з культурного обігу. Цькування неокласика містило традиційний набір звинувачень у відриві від потреб народу, від землі, хоча насправді його вірші пронизані атрибутикою сільського життя: “бо рала промінні глибоко урізались в мою рілля”; “Бреду обніжками й житами... загони вбік – біжать ланами... По межах, де збував пирій”; “Я з землею зрісся – не вирну, тільки чую під спів бджоли, як ремигають сумирно десь на стерні воли”; “Наставила широких кросен” – але, звісно, на рівні справжньої поезії, в якій мають місце, як це відзначав ще у статті 1944 року Ю.Шерех, і “ірраціонально-суб'єктивістичні моменти”, і “символістичні основи поетового світосприйняття”; “За даним поет відчуває щось далше й вище, але незбагненне, позарозумове, мінливе в своїй безконечній багатозначності” [6, с.500,504]. М.Драй-Хмара у щоденнику записав: “Значить, у них завдання – стежити за неокласиками” [7, с.126].

Це – щодо поетичної творчості М.Драй-Хмари та її трагічної долі. Що ж до І.Огієнка, то він, не полишаючи протягом усього життя віршування, мав більш щасливу можливість публікувати свої поетичні твори [2, с.193-222]. Мабуть, не варто порівнювати цей доробок двох українських будівничих духу. Але одне порівняння буде, вважаємо, доречним. Дивом збереглася одна з поезій М.Драй-Хмари періоду його жорстокого покарання (1936 року):

*І знов обугленими сірниками
на сірих мурах сірі дні значу,
і без кінця топчу тюремний камінь,
і туги напиваюсь досхочу...
Я на калиновім заплакав мості
і знов побачив мури ці сумні.
І клаптик неба, розп'ятий на ґратах,
і недріманне око у “вовчку”...
Ні, ні, на вороних уже не ґрати,
я в кам'янім, у кам'янім мішку. [8, с.108].*

Тут не вказано на винуватців цього жаху, бо це й так зрозумілим, та й розшифрувати все в такій ситуації було небезпечно. Розшифровку зробив у своєму поетичному творі “Народження Людини” Іван Огієнко:

*А за селом вже шкірив зуби
Й ставав у ввесь розбійний зріст
Примара безладу та згуби –
Хижак руйнний, комуніст.*

Так сумно відбувся заочний поетичний перегук Івана Огієнка та Михайла Драй-Хмари, двох великих українських науковців і поетів, які ще тільки повертаються нині до нас.

...1935 року Михайла Драй-Хмару було ув'язнено вдруге [7, с.120] – і цього разу вже остаточно, бо 1939 року він загинув там, де така ж участь спіткала чимало цвіту українського інтелекту – на Колимі. Та Іван Огієнко протягом усього свого життя не забував друга, соратника, однопумця. У листі від 15 березня 1947 р. з Австрії йому агадав про М.Драй-Хмару

П.Волиняк (із власним написанням прізвища загиблого поета-науковця): “Юрія Клена я ще знаю з Києва – короткий час вчився в його. В тому ж інституті викладали: М.Зеров, М.Рильський і Драйхмара” [21, с.91]. 31 березня 1958 р. митрополитові писав священник Михайло Карачківський: “Можливо, що Ваше Високопреосвященство пам’ятають також і мою дружину. Вона є молодшою сестрою п[ана] Драй-Хмари, дружини Михайла Опанасовича Драй-Хмари, професора Кам’янецького університету і поета-неокласика, що трагічно загинув на засланні.. Пані Драй-Хмара з донькою живуть у Бельгії” [21, с.231].

У праці 1949 року “Історія української літературної мови” професор-митрополит згадає М.Драй-Хмару як представника неокласиків та його поетичну збірку “Проростень” [12, с.286-287].

Ставлячи перед науковцями та педагогами-філологами завдання “уведення репресованих письменників та їхніх творів у художню свідомість сучасного українського суспільства”, професор П.Білоус серед інших письменників називає й М.Драй-Хмару [9, с.5]. І таке введення, поза сумнівом, має статися.

Список використаних джерел

1. Іван Огієнко. Моє життя. – Житомир: Полісся, 2002. – 120 с.
2. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – Львів, 1997. – 228 с.
3. Іванисенко Віктор. Михайло Драй-Хмара // “Дніпро”. – №10. – 1989.
4. Завальнюк Олександр. Мемуарні праці Івана Огієнка як джерело вивчення історії національної університетської освіти в Україні у 1917-1920 рр. // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник, серія історична та філологічна. – Випуск III. – Кам’янець-Подільський, 2006.
5. Заславський І. “Лебеді” і їх творча історія // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – Книга перша. – Київ: Рось, 1994.
6. Шерех Юрій. Поезія Михайла Драй-Хмари // Там само.
7. Ільєнко Іван. “Скажи крізь муку – я людина!” // Максим Рильський. В муках моїх золотих. – Житомир: АСА, 1998.
8. Драй-Хмара Михайло. З неопублікованого // “Дніпро”. – №10. – 1989.
9. Білоус Петро. Сучасний літературний процес: програма спецкурсу, навчальні матеріали. – Житомир, 1999. – 48 с.
10. Наєнко Михайло. Історія українського літературознавства. – Київ: Академія, 2003. – 360 с.
11. Білоус Петро. У колі неокласиків // Кожному мила своя сторона. – Частина друга. – Київ: Аверс, 1998.
12. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
13. Огієнко Іван. Історія українського друкарства. – Київ: Либідь, 1994. – 448 с.
14. Тимошик Микола. “Лишусь навки з чужиною...”: митрополит Іларіон (Іван Огієнко і українське відродження). – Вінніпег-Київ: Український православний Собор – Наша культура і наука, 2000. – 548 с.
15. Ляхощкий Володимир. Просвітитель: видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
16. Сохацька Євгенія. “Молюся за весь рідний край...”. – Кам’янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 276 с.
17. Скорський Микола. Годось Осьмачка: життя і творчість. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – 224 с.
18. Ляхощкий Володимир. Тільки книжка принесе волю українському народові...: книга, бібліотека, архів у житті та творчості Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
19. Копилов С.А. М.Драй-Хмара в Кам’янець-Подільському державному українському університеті (1918-1921 рр.) // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський, 1995.
20. Іов Іван. М.Драй-Хмара (кам’янець-подільський період творчості 1918-1923 рр.) // Тези доповідей науково-теоретичної конференції “Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка в контексті українського національного відродження”. – Кам’янець-Подільський, 1992.

21. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.
22. Міщук Сергій. Формування науково-практичних засад опису рукописних книг та стародруків у науковій діяльності В.М.Перетца в Україні // Бібліотечний вісник. – 2007. – №4.
23. Ботьбат Станіслав, Літерат Максим. Письменник мандрує // Літературна Україна – <http://litukraina.kiev.ua/2pysmennykmandruje.html>.